

مرکز مدیریت حوزه علمیه خراسان

مدرسه علمیه عالی نواب

پایان نامه سطح سه

رشته تخصصی کلام اسلامی

عنوان:

رابطه جهل قصوری و سعادت اخروی

بین متکلمین و فقهای امامیه

استاد راهنما: حجت الاسلام والمسلمین دکتر سید مجید میردامادی

استاد مشاور: حجت الاسلام والمسلمین مهدی مقامی

نگارش:

سید عبدالله موسوی جامخانه

سال تحصیلی: 1398-1399

تقدیم به

تقدیم به پیامبر اعظم محمد مصطفی (صلی الله علیه و آله و سلم) که جهان به نور او و فرزندانش روشن گشته است.

قدردانی و سپاس

سپاس خدای را که سخنوران در ستودن او بمانند و شمارندگان، شمردن نعمت‌های او را ندانند؛ و سلام و درود بر محمد و خاندان پاک او، امامان معصوم (علیهم السلام)، هم آن آن که وجودمان و امدار وجودشان است و نفرین پیوسته بر دشمنان ایشان تا روز رستاخیز.

بدون شك جایگاه و منزلت معلم، والاتر از آن است که در مقام قدردانی از زحمات بی‌شائبه او، با زبان قاصر و دست ناتوان، چیزی بنگاریم؛ اما از آنجایی که تجلیل از معلم، سپاس از انسانی است که هدف و غایت آفرینش را تأمین می‌کند و سلامت امانت‌هایی را که به دستش سپرده‌اند تضمین می‌کند، برحسب وظیفه و از باب «مَنْ لَمْ يَشْكُرِ الْمُنْعِمَ مِنَ الْمَخْلُوقِينَ لَمْ يَشْكُرِ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ» پدر و مادر عزیزم؛ این دو معلم بزرگوارم که در تمام عرصه‌های زندگی یار و یآوری بی چشم‌داشت برای من بوده‌اند؛ از استاد فاضل و گران‌قدم جناب **حجت الاسلام والمسلمین دکتر سید مجید میردامادی** که در کمال سعه‌صدر، با حسن خلق و فروتنی، از هیچ کمکی در این عرصه بر من دریغ نمودند و مسئولیت راهنمایی این رساله را بر عهده گرفتند و از استاد فرهیخته جناب **حجت الاسلام والمسلمین آقای مهدی مقامی** که همواره از مشاوره‌های ایشان در طول دوران تحصیل و تدوین پایان‌نامه بهره‌های زیادی بردم کمال تشکر و قدردانی رادارم. همچنین بر خود لازم می‌دانم از مسئولین محترم مدرسه علمیه عالی نواب که تمامی تلاششان را در ایجاد فضایی علمی بکار بسته‌اند، صمیمانه قدردانی نمایم.

در پایان از همسر مهربان و صبورم که با نهایت درایت و فداکاری، محیطی آرام برای تحصیل علم و کسب معارف اهل‌بیت (علیهم السلام) برای بنده فراهم آورده است، کمال سپاسگزاری و قدردانی رادارم.

---

۱. شیخ صدوق، عیون أخبار الرضا، ج ۲، ص ۲۴.

چکیده

موضوع این تحقیق، تبیین رابطه بین جهل قصوری و سعادت اخروی است. مهم ترین پرسش هایی که در این تحقیق به آنها پاسخ داده می شود، عبارتند از: ۱. آیا جهل قصوری مانع از عقاب اخروی است؟ ۲. آیا جهل قصوری عدم مانع در سعادت اخروی است؟ با توجه به جنبه فاعلی خداوند متعال و نقش اساسی اعمال (جنبه قابلی) در سعادت و شقاوت انسان، اهمیت و ضرورت تحقیق توجیه می شود.

هدف از انجام تحقیق، پاسخ به پرسش ها و شبهات در مسأله و ایجاد زمینه معرفتی به منظور اصلاح رفتار فردی و اجتماعی است. روش انجام تحقیق، توصیفی و تحلیلی از طریق تحلیل مفهومی و گزاره ای است.

مهمترین نتایجی که این پژوهش به آنها دست یافته عبارتند از: ۱. جهل قصوری مانع از عقاب اخروی است. ۲. عدم مانعیت جهل قصوری در سعادت اخروی است. ۳. سعادت امر تشکیکی است. ۴. عدم عقاب نیز یک مرتبه از سعادت است.

کلید واژه ها

جهل قصوری، سعادت اخروی، عقاب اخروی، ایمان و عمل، اسماء الهی.

فهرست مطالب

پیشگفتار.....

بخش اول:

مقدمه پژوهش

۱-۱: تبیین مسئله تحقیق.....

۲-۱: سؤال اصلی تحقیق.....

۳-۱: ضرورت و اهمیت مسئله.....

۴-۱: نوآوری های پژوهش.....

۵-۱: روش تحقیق.....

۶-۱: پیشینه تحقیق.....

۷-۱: ساختار پژوهش.....

بخش دوم:

مفاهیم اساسی

۱-۲: ربط.....

۱-۱-۲: معنای لغوی رابطه.....

۲-۱-۲: معنای اصطلاحی رابطه.....

۳-۱-۲: رابطه در مسأله تحقیق.....

۲-۲: ایمان.....

۱-۲-۲: معنای لغوی ایمان.....

۲-۲-۲: ایمان نزد متکلمین.....

۳-۲: کفر.....

۱-۳-۲: معنای لغوی کفر.....

۲-۳-۲: کفر در قرآن.....

- ..... ۲-۳-۳: کفردر روایات
- ..... ۲-۳-۴: کفردر فقه
- ..... ۲-۳-۵: کفردر کلام
- ..... ۲-۳-۶: رابطه ایمان و کفر
- ..... ۲-۴: علم
- ..... ۲-۴-۱: معنای لغوی علم
- ..... ۲-۴-۲: معنای اصطلاحی علم
- ..... ۲-۵: قطع
- ..... ۲-۵-۱: معنای لغوی قطع
- ..... ۲-۵-۲: معنای اصطلاحی قطع
- ..... ۲-۶: جهل
- ..... ۲-۶-۱: معنای لغوی جهل
- ..... ۲-۶-۲: جهل در اصطلاح
- ..... ۲-۶-۳: اقسام جهل مرتبط با موضوع تحقیق
- ..... ۲-۷: سعادت
- ..... ۲-۷-۱: معنای لغوی سعادت
- ..... ۲-۷-۲: معنای اصطلاحی سعادت
- ..... ۲-۸: عدل
- ..... ۲-۸-۱: معنای لغوی عدل
- ..... ۲-۸-۲: معنای اصطلاحی عدل
- ..... ۲-۹: حکمت
- ..... ۲-۹-۱: معنای لغوی حکمت
- ..... ۲-۹-۲: معنای اصطلاحی حکمت
- ..... ۲-۱۰: رحمانیت

- ..... ۲-۱۰-۱: معنای لغوی رحمت
- ..... ۲-۱۰-۲: معنای اصطلاحی رحمت
- ..... ۲-۱۱-۱: حسن و قبح ذاتی
- ..... ۲-۱۱-۱: معنای لغوی حسن و قبح
- ..... ۲-۱۱-۲: معنای اصطلاحی حسن و قبح

بخش سوم:

مبادی تصدیقی

..... طرح مسئله:

فصل اول:

اسماء و صفات الهی (عدالت، حکمت و رحمانیت حق تعالی)

- ..... ۳-۱-۱: عدل
- ..... ۳-۱-۱-۱: ادله اثبات عدل الهی
- ..... ۳-۱-۱-۲: جمع بندی
- ..... ۳-۱-۲: حکمت
- ..... ۳-۱-۲-۱: دلایل اثبات حکمت
- ..... ۳-۱-۲-۱-۱: دلایل عقلی برای اثبات حکمت
- ..... ۳-۱-۲-۱-۲: دلایل نقلی حکمت الهی
- ..... ۳-۱-۲-۲: شمولیت حکمت نسبت به عدل الهی
- ..... ۳-۱-۲-۳: نتایج حکمت الهی
- ..... ۳-۱-۳: جمع بندی
- ..... ۳-۱-۳: رحمت الهی
- ..... ۳-۱-۳-۱: دلایل اثبات رحمت الهی
- ..... ۳-۱-۳-۲: گسترش و شمول رحمت الهی
- ..... ۳-۱-۳-۳: رابطه حکمت، عدل و رحمت الهی

فصل دوم:

انسان موضوع قابل‌ی سعادت و شقاوت

- ..... ۲-۳: طرح مسئله
- ..... ۱-۲-۳: عوامل رسیدن به سعادت
- ..... ۲-۲-۳: رابطه ایمان و عمل صالح
- ..... ۴-۲-۳: جمع بندی

فصل سوم:

حسن و قبح ذاتی

- ..... ۱-۳-۳: تبیین مسئله
- ..... ۲-۳-۳: ادله موافقان حسن و قبح ذاتی و عقلی
- ..... ۱, ۲, ۳, ۳: دلایل عقلی حسن و قبح ذاتی
- ..... ۲, ۲, ۳, ۳: دلیل نقلی حسن و قبح ذاتی
- ..... ۳-۳-۳: ادله منکران حسن و قبح ذاتی و عقلی و نقد آن
- ..... ۴-۳-۳: آثار اعتقاد به حسن و قبح ذاتی و عقلی
- ..... ۵-۳-۳: جمع بندی

بخش چهارم:

تبیین فرضیه های تحقیق

- ..... طرح مسئله:

فصل اول:

تبیین مانعیت جهل قصوری از عقاب اخروی

- ..... ۱-۱-۴: تبیین مسئله
- ..... ۲-۱-۴: دلایل مانعیت جهل قصوری از عقاب اخروی
- ..... ۱-۲-۱-۴: دلایل عقلی مانعیت جهل قصوری
- ..... ۲-۲-۱-۴: دلایل نقلی مانعیت جهل قصوری

..... ۴-۱-۳: جمع بندی

فصل دوم:

تبیین عدم مانعیت جهل قصوری در سعادت اخروی

..... ۴,۲,۱: تبیین مسئله

..... ۴,۲,۲: دلایل عدم مانعیت جهل قصوری در سعادت اخروی

..... ۴,۲,۲,۱: دلایل عقلی عدم مانعیت جهل قصوری در سعادت اخروی

..... ۴,۲,۲,۲: دلایل نقلی عدم مانعیت جهل قصوری در سعادت اخروی

..... ۴,۲,۲,۱: آیات الهی

..... ۴,۲,۲,۲: روایات معصومین (علیهم السلام)

..... ۴-۲-۳: گسترش و شمول رحمت الهی

..... ۴-۳: جمع بندی

..... یافته های تحقیق:

..... منابع و مأخذ

پیشگفتار

قرآن به عنوان معجزه جاوید، اولین و اصلی ترین خاستگاه مباحث کلامی در جهان اسلام بود. البته نمی توان عوامل دیگر، همچون حوادث تاریخی را در پرننگ کردن و برجسته ساختن یک بحث و به عکس در کم رنگ کردن آن انکار کرد.

خداوند متعال در قرآن به مسئله رابطه جهل قصوری و سعادت اخروی، البته نه با همین عنوان بلکه در قالب عناوینی مانند: مستضعف، مرجون لامرالله و اصحاب اعراف پرداخته است.

برای فهم بیشتر این آیات و تبیین دقیق آنها باید به مفسر حقیقی قرآن که ائمه معصومین (علیهم السلام) هستند مراجعه شود. و کتب تاریخی و روایی را زمانی مطالعه و بررسی می کنیم به موارد متعدد و بسیاری برخورد می کنیم که از ایشان در مورد تکلیف و سر نوشت مستضعفین و جاهلان قاصر سوال می کنند. پس این مسئله از دیر باز دارای اهمیت بوده و پرسش خیلی ها بوده است. زیرا در یک تقسیم بندی کلی انسان یا به عالم تقسیم می شود یا جاهل، و در هر دو مورد باید سرنوشتشان به خوبی تبیین شود.

از طرفی دیگر چون موضوع مربوط به سعادت مندی جاهل قاصر است و سعادت نیز در مقابل شقاوت است و بحث از ثواب و عقاب است لذا باید از جنبه فاعلی خدا نیز بحث شود.

این نکته نیز شایان ذکر است که، انسان صاحب عقل، شعور و دارای اراده نافذ و اختیار است و در آموزه های الهی نیز انسان را به وسیله همین ویژگیها از سایر موجودات ممتاز ساختند، انسانی که با اراده و اختیار خودش می تواند به مقامات عالی ای که به عنوان سعادت و کمال برای وی از جانب حضرت حق مشخص گردیده، نایل شود و یا اینکه با نادیده گرفتن عقل، شعور و اختیارش و افتادن در دام گناه و پیروی نکردن از دستورات الهی به شقاوت برسد.

پس انسان به خودی خود موضوع قابل سعاد و شقاوت است.

خداوند متعال نیز راه رسیدن به کمال و سعادت را در اختیار انسان گذاشته و مسیر سعادت را برای انسان آسان کرده است.

مسیر رسیدن به کمال و سعادت جز با عمل صالح و ایمان، به دستورات خداوند متعال، در صورتی که از روی اراده و اختیار از انسان صادر شود، نیست.

و مسیر شقاوت هم که در مقابل مسیر سعادت است، راهی غیر از مخالفت با دستورات خداوند متعال نیست، البته در صورتی که از روی دشمنی و عناد با خداوند صورت گرفته باشد. خداوند متعال نیز در سوره عصر به همین مطلب تصریح فرموده است: «وَالْعَصْرِ إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ».^۲

خسران هم همان شقاوت است، و علت این خسران و شقاوت، ترک عمل و ایمان به خداوند متعال است.

شاید در اولین نگاه این مطلب به نظر می‌رسد که وقتی صحبت از سعادت‌مندی می‌شود در واقع سخن از حقانیت است ولی ما در این پژوهش به دنبال این مطب هستیم که سعادت‌مندی عام از حقانیت است، البته مراد اینجا از سعادت کمترین مرتبه سعادت یعنی عدم عقاب است، پس ممکن است کسی حق نباشد و عقاب نیز نشود و سعادت‌مندی جاهل قاصر و عدم عقاب او بیگانه با مسئله حقانیت سایر ادیان است.

در این پژوهش در صدد اثبات این مطالب هستیم.

۱. شخص جاهل اگر جهلش از روی قصور باشد نه تقصیر و جاهل قاصر باشد. این جاهل او مانع از عقاب

اخروی است.

---

^۲.عصر، ۱و۲.

۲. جاهل قاصر علاوه بر اینکه عقاب نمی‌شود، به سعادت نیز می‌رسد.

در این پژوهش تمام تلاش خود را به کار بسته ایم تا با بیانی گویا و با استفاده از آیات کریمه و روایات شریفه

این دو مدعا را مورد بررسی قرار دهیم. شواهد و ادله فراوانی نیز بر این دو مدعا وجود دارد.

بخش اول:

مقدمه پژوهش

۱-۱: تبیین مسئله تحقیق

مسئله در مورد رابطه جهل قصوری و سعادت اخروی است. برخی، خیلی دایره سعادت‌مندی را ضیق کرده و سعادت‌مندی را مخصوص به دین خاصی می‌دانند و پیروان ادیان دیگر را شقاوتمند می‌دانند. برخی دیگر پا را خیلی فراتر گذاشته‌اند و علاوه بر اینکه پیروان همه ادیان را سعادت‌مند می‌دانند همه ادیان الهی را بر حق نیز می‌دانند. اما منظور ما از سعادت‌مند بودن جاهل قاصر غیر از محق بود آنهاست.

افزون بر این مطالب، ادله عقلی و شواهد قرآنی و روایی فراوانی وجود دارد که جاهل قاصر عقاب نمی‌شود و بلکه به سعادت نیز می‌رسد. در این تحقیق، مسأله این است که آیا بین جهل قصوری و سعادت اخروی نسبتی وجود دارد؟ آیا بین جهل قصوری و مانعیت از عقاب رابطه است؟ بحث در این تحقیق در تبیین رابطه مذکور است.

۱-۲: سؤال اصلی تحقیق

مهمترین سوال این تحقیق که ما در صدد پاسخ به آن هستیم این است که آیا میان جهل قصوری و سعادت اخروی رابطه وجود دارد؟ اگر رابطه است حد این رابطه چیست؟ چند فرضیه در پاسخ این سوال مطرح می‌شود:

- عدم مانعیت جهل قصوری در سعادت اخروی.

- مانعیت جهل قصوری از عقاب اخروی.

۳-۱: ضرورت و اهمیت مسئله

مسئله تحقیق با نظر به اینکه، به عقاید و باورهای دینی افراد ارتباط دارد و آن باورها در زندگی و روابط اشخاص در حوزه و قلمروی فردی، خانوادگی و اجتماعی تأثیر گذار است. و همچنین سعادت و شقاوت آدمی به باورها و اعمال وی بستگی تام دارد. تاکنون از اهمیت خاصی برخوردار بوده و از طرفی شرایط فعلی و موجود زندگی بشر و شناختی که از اسلام با وجود جریان افراطی تکفیری دارند. این مساله را به یکی از مسائل مهم این روزگار بدل ساخته است.

۴-۱: نوآوری های پژوهش

تحقیق حاضر نسبت به نمونه های مشابه از چند ویژگی و امتیاز برخوردار است:

۱. در مسئله تحقیق، پژوهش نظام مندی که طرح مسئله شده باشد پیدا نشده است.
۲. نتایج معرفتی مسئله تحقیق بطور مستقل بیان شده است. که از جمله آنها می توان نقش این تحقیق را در جلوگیری از وقوع کشتارهای بیرحمانه و عدم اصالت اندیشه مباح دانستن خون پیروان سایر ادیان ذکر کرد.
۳. جنبه دیگر آن آثار و احکام فرضیه های تحقیق است.

۵-۱: روش تحقیق

شیوه تحقیق کتابخانه ای و توصیفی و تحلیلی است.

۶-۱: پیشینه تحقیق

بحث سعادت مندی جاهل قاصر از مباحثی است که همواره مورد بحث اندیشمندان و متفکران اسلامی بوده و در مورد آن بصورت مستقل و غیر مستقل تحقیقاتی صورت گرفته است. اما این تحقیق با عنوان رابطه جهل

قصورى و سعادت اخروى در نوع خود موضوع جديدى است و تاکنون تحقيق نظام مندى در اين باب انجام نشده است. تقريباً بيشتر متکلمين و فقهاء بطور غير مستقل اين بحث را مطرح کرده اند.

در کتب فقهي، ذيل بحث نجاست کافر اين بحث مطرح شده و برخى از متکلمين هم در قسمت اسماء و احکام به اين مباحث پرداخته اند. لذا مى توان آثار مربوطه را به سه دسته تقسيم کرد.

الف- آثار غير مستقل: برخى کتب قدماء که بطور غير مستقل به اين بحث پرداخته در ذيل ذکر مى شود:

۱- الذخيرة فى علم الکلام، سيد مرتضى

۲- الإلهيات على الكتاب و السنة و العقل، جعفر سبحانى

۳- تجريد الاعتقاد، خواجه نصير الدين طوسى

۴- شرح اسماء الحسنی، هادى سبزوارى

ب- آثار مستقل: در ذيل به برخى از آثار مستقل تأليف شده در موضوع سعادت مندى جاهل قاصر اشاره مى کنيم.

به کتابى که مستقلاً با اين عنوان باشد و فقط به همين بحث پرداخته باشد دسترسى پيدا نکرده ايم اما در برخى از کتابها به صورت پراکنده راجع به اين موضوع خاص پرداخته اند که به آنها اشاره مى کنيم:

کتاب مرتبط

۱- انوار الهدايه، نوشته امام خمينى، ج ۲، ص ۴۱۲

۲- مجموعه آثار، نوشته مرتضى مطهرى، ج ۱، ص ۲۷۹

۳- حق و باطل، نوشته مرتضى مطهرى، ص ۲۶۸

پایان نامه های مرتبط

- ۱- رابطه کفر عملی و کفر اعتقادی، با تحقیق مجتبی مرادی مکی، با راهنمایی استاد سید مجید میر دامادی حوزه علمیه نواب.
- ۲- علم و عمل و رابطه آنها با سعادت و شقاوت اخروی از نظر ملا صدرا، نوشته محمد خیاط زنجانی، با راهنمایی مرضیه اخلاقی، دانشگاه پیام نور تهران.
- ۳- بررسی مقایسه‌ای سعادت و شقاوت از دیدگاه ابن سینا و امام خمینی، نوشته محمد محمدی، راهنمایی هادی و کیلی، پژوهشکده امام خمینی (ره).

مقالات مرتبط

۱. نجات پیروان ادیان و عدل الهی از منظر استاد مطهری، نوشته علی، کربلایی پازوکی، مجله آینه معرفت، تیر ماه ۱۳۸۸ - شماره ۱۹.
۲. مبانی نظری مقیاس های دینداری در اندیش اسلامی، دکتر علی شیروانی، مجله حکمت آیین تابستان ۱۳۹۰ - شماره ۸-۹.

۱-۷: ساختار پژوهش

این تحقیق در چهار بخش به ترتیب زیر تدوین شده است:

بخش اول: مقدمه پژوهش

در این بخش به توضیح اجمالی مسئله، پیشینه، اهداف، نوآوری، روش پژوهش و غیره در حد ضرورت پرداخته شده است.

بخش دوم: مفاهیم تصویری

در این بخش از تحقیق، به کلمات اساسی که در این تحقیق تأثیر گذارند از جمله: واژه های جهل قصوری، سعادت، شقاوت، عدالت، رحمت و غیره از حیث لغت و اصطلاح پرداخته شده است.

بخش سوم: مفاهیم تصدیقی

در این بخش به مفاهیم تصدیقی تأثیر گذار در بحث پرداخته شده است.

۱- از جنبه قابلی خداوند، مانند: عدالت، حکمت و رحمت خداوند.

۲- از جنبه فاعلی انسان مانند: ایمان و عمل صالح و رابطه این دو با هم.

بخش چهارم: تبیین فرضیه های تحقیق

این بخش که رسالت اصلی این تحقیق را بر عهده دارد. دارای دو فصل می باشد.

فصل اول: تبیین مانعیت جهل قصوری از عقاب اخروی

قبل از پاسخ به سوالات تحقیق لازم است تا هریک از دو طرف نسبت تبیین شود. که در حقیقت این بخش

شروع پردازش به مساله تحقیق است. و ادله ای درخصوص اثبات مسئله آورده می شود.

فصل دوم: تبیین عدم مانعیت جهل قصوری در سعادت اخروی

در این فصل علاوه بر دلایل فصل قبلی، دلایلی جداگانه بر سعادت مندی جاهل قاصر نیز اقامه می شود.

بخش دوم:

مفاهیم اساسی

۲-۱: ربط

عنوان تحقیق رابطه و نسبت بین جهل قصوری و سعادت اخروی است، به همین علت قبل از بحث و پرداختن

به اصل موضوع و دیگر عناوین موجود در تحقیق، باید به توضیح عنوان ربط در این بخش پردازیم.

۲-۱-۱: معنای لغوی رابطه

ربط در لغت به معنای محکم کردن و بستن، و مقصود از آن، قوت قلب است.^۳

برخی دیگر هم رابطه را این طور معنا کرده اند که رابطه در لغت به چیزی گویند که به وسیله آن چیزی را به

چیزی می بندند.^۴

برخی نیز گفته اند: رابطه در لغت به معنای علاقه و پیوند بین دو تن یا دو چیز است.^۵

علامه مصطفوی در مورد واژه ربط می نویسد: «رابط عبارت است: از چیزی که به وسیله او ربط داده می شود

و ربط دادن در لغت یعنی محکم کردن، برای ربط یک اصل وجود دارد که دلالت بر محکم کردن و ثبات

می کند. و تحقیق این است که اصل در این ماده بستن و محکم کردن است که متعلق آن شیء یا یک موضوع

است تا بر حال خودش باقی بماند».^۶

۳. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، مفردات الفاظ القرآن، ذیل واژه ربط «ربط الفرس شده بالمكان للحفظ».

۴. تهرانی، محمد علی، کشف الاصطلاحات و الفنون، ص ۵۶۴.

۵. فراهیدی، خلیل، ترتیب العین، ج ۷، ص ۴۲۲. «رَبَطَ يَرْبُطُ رِبْطًا. وَ الرِّبَاطُ: هُوَ الشَّيْءُ الَّذِي يَرْبُطُ بِهِ، وَ جَمْعُهُ: رِبْطٌ. وَ الرِّبَاطُ: مَلَاذِمَةُ ثَغْرِ الْعَدُوِّ، وَ الرَّجُلُ مُرَابِطٌ».

۶. مصطفوی، حسن، تحقیق فی کلمات القرآن الکریم جلد ۴ صفحه ۲۸ «الربط: ما يربط به، رَبَطْتُهُ رَبْطًا لَعْنَةً: شَدَّدْتَهُ، رِبْطٌ: أَصْلٌ وَاحِدٌ يَدُلُّ عَلَى شَدِّ وَ ثَبَاتٍ. وَ

التحقيق: أَنَّ الْأَصْلَ الْوَاحِدَ فِي هَذِهِ الْمَادَّةِ: هُوَ التَّوْبِيْقُ وَ الشَّدُّ مُتَعَلِّقًا بِشَيْءٍ أَوْ فِي مَوْضِعٍ لِيُثَبَّتَ عَلَى تِلْكَ الْحَالِ».

از مجموع تعاریف لغوی می‌توان به این نتیجه رسید که رابطه: عبارت است از مفهومی که به فرض وجود دو طرف تحقق می‌یابد و در هر جا بتوان دو طرف در نظر گرفت می‌توان از این مفهوم سخن گفت. و معنای ربطی از خود وجود مستقلی ندارد همان‌طور که در تعریف وجود رابط گفته‌شده: وجود رابط چیز مستقلی نیست بلکه قائم به طرفین است و موجود در آنها است و هرگز از آنها خارج نیست حتی وجودش هم مستقل از آنها نیست.^۷

۲-۱-۲: معنای اصطلاحی رابطه

در علم فلسفه وجود رابط در مقابل وجود نفسی قرار می‌گیرد. از نظر فلاسفه وجود موجودات دو فرض دارد: موجودی که وجود آن در خود اوست. این موجود را به نام وجود مستقل، محمولی و یا نفسی می‌نامیم. موجودی که وجود آن در غیر اوست. این موجود را وجود رابط یا حرفی می‌نامیم. علامه طباطبایی در شرح وجود رابط به قضایای مرکبه و یا مرکبات تقییدیه استشهاد می‌کند، مانند: قضیه (زید قائم)، (الانسان ضاحک) و یا مرکباتی چون (قیام زید) و (ضحک الانسان) در چنین موردی بین دو سوی این قضایا، یا مرکبات، امری را می‌یابیم که آن را نسبت یا ربط می‌نامیم و این امر چیزی است که نه در موضوع به تنهایی موجود است، نه در محمول به تنهایی و امر سومی است.

پس وجود رابط در دو طرف نسبت و قضیه موجود است و قائم به آنها است و امری خارج از آنها نیست.^۸

در علم منطق نسبت میان موضوع و محمول را رابطه گویند و یا آن لفظی که میان موضوع و محمول را ربط

دهد رابطه گویند مانند: لفظ هو یا یکون و غیره که اگر رابطه ذکر شود قضیه ثلاثی شود و اِلَّا ثنائی.^۹

^۷. طباطبایی، محمدحسین، بدایة الحکمه، ص ۵۳ «فوجوده قائم بالطرفین موجود فیهما غیر خارج منهما ولا مستقل بوجه عنهما، لا معنی له مستقلا بالمفهومیة»

^۸. طباطبایی، محمد، حسین، نهایه الحکمه، ص ۲۵.

^۹. طوسی، محمد بن الحسن، اساس الاقتباس، ص ۶۵.